

Keith Lowe

FRICA ȘI LIBERTATEA

Cum ne-a schimbat viețile
al Doilea Război Mondial

Traducere de Cornelia Marinescu

Cuprins

<i>Lista ilustrațiilor</i>	9
<i>Nota autorului cu privire la numele asiatice</i>	17
Introducere	19

Partea I

MITURI ȘI LEGENDE

1. Sfârșitul lumii	29
2. Eroi	36
3. Monștri	45
4. Martiri	57
5. Lumea ca un nou început	69

Partea a II-a

UTOPII

6. Știința	81
7. Utopii planificate	93
8. Egalitate și diversitate	108
9. Libertate și apartenență	123

Partea a III-a

O SINGURĂ LUME

10. Economia mondială	139
11. Guvernul mondial	155
12. Dreptul internațional	166

Partea a IV-a
DOUĂ SUPERPUTERI

13. SUA	183
14. URSS	198
15. Polarizarea mondială	212

Partea a V-a
DOUĂ SUTE DE NAȚIUNI

16. Nașterea unei națiuni asiatice	225
17. Nașterea unei națiuni africane	238
18. Democrația în America Latină	252
19. Israel : națiunea arhetipurilor	264
20. Naționalismul european	281

Partea a VI-a
ZECE MII DE FRAGMENTE

21. Trauma	295
22. Pierderea	306
23. Proscriși	312
24. Globalizarea popoarelor	322

Epilog	339
--------------	-----

<i>Mulțumiri</i>	345
------------------------	-----

<i>Bibliografie</i>	347
---------------------------	-----

<i>Note</i>	367
-------------------	-----

<i>Indice</i>	417
---------------------	-----

Am plecat din San Francisco având convingerea că un al treilea război mondial era inevitabil, dacă ONU nu avea să se întărească substanțial în viitorul apropiat².

Aceste îngrijorări au fost cele care au redeșteptat în Meyer sentimentul misiunii pe care o avea de îndeplinit. Dacă ONU nu era pregătită în acest scop, avea să militeze el pentru a-l susține. Așadar, Meyer s-a dedicat încă o dată unei cauze – de această dată pentru „a construi o lume mai dreaptă și mai pașnică”³. A început să scrie articole despre deficiențele ONU și despre cum ar putea fi întărită organizația. S-a înscris în mișcarea pentru înființarea unui guvern mondial și a fondat una dintre cele mai importante organizații ale acesteia, United World Federalists. În următorii doi ani, a străbătut neobosit SUA, militând pentru cauza sa, colectând fonduri și ținând prelegeri despre pericolele unei noi curse a înarmării cu Uniunea Sovietică.

Temerea cea mai mare a lui Meyer din perioada aceea a fost legată de forța distructivă a bombei atomice, despre care își imagina că va readuce lumea la un nou Ev Mediu întunecat. Credea cu putere că, fiind singurul stat care deține bomba, SUA aveau datoria să țină omenirea departe de posibilitatea unei noi catastrofe. „Cei care au puterea au și responsabilitatea”, scria el. Statele Unite trebuie să susțină cu toată tăria principiul guvernării mondiale, „cu bună-credință și fără amenințarea folosirii forței”. Numai atunci URSS ar putea fi influențată să răspundă la fel⁴.

Meyer avea să fie dezamăgit încă o dată. Indiferent cât de multă pasiune și energie punea în argumentația sa, devenea tot mai evident că guvernul SUA nu avea să îmbrățișeze niciodată cauza lui – și nici poporul american, de altfel. Nici Uniunea Sovietică nu părea să dea vreun semn că ar susține-o: dimpotrivă, Meyer însuși fusese atacat de presa sovietică pentru că era „frunza de smochin a imperialismului american”⁵. În toamna anului 1949 a început să își piardă încrederea. Se simțea „pustiu” și „neproductiv” și i-a apărut teama de „fanatismul inuman” al propriilor sale argumente. „Avertismentele mele repetate despre apropierea unei catastrofe nucleare îmi răsunau fals în minte și ajunsese să-mi displace sunetul vocii mele în timp ce promiteam o salvare federalistă, în care nici eu însumi nu mai credeam cu adevărat.” Dezamăgit și epuizat, a demisionat din poziția de președinte al United World Federalists și s-a retras din viața publică⁶.

În următoarele optsprezece luni, dispoziția i s-a schimbat din nou. Își petrecea timpul analizând amănunțit relațiile tot mai sumbre dintre SUA și Uniunea Sovietică și reflecta asupra caracterului comunismului de tip stalinist. Avusese o oarecare experiență cu comuniștii care încercaseră să se infiltreze și să saboteze American Veterans Committee – o altă cauză pentru care militase Meyer – și ajunsese la o concluzie neliniștitoare în privința determinării de care aceștia pot da dovadă. La începutul anilor 1950, era convins că în acel moment ceea ce reprezenta cea mai mare amenințare la adresa păcii mondiale era comunismul și nu „mândra independență națională”. Privind retrospectiv, a susținut, nu fără o nuanță de amărăciune, că nu avea nicio importanță cât de multă „bună-credință” aveau SUA, de vreme ce conducerea comunistă nu s-ar fi dat în lături de la nimic până când nu ar ajunge să domine și restul lumii. Așa se face că, în 1951, Meyer a luat hotărârea să se „înroleze” într-o nouă cruciadă: a intrat în CIA și s-a dedicat luptei împotriva comunismului. Spre deosebire de alte cauze care l-au însuflețit, aceasta a fost menită să dureze pentru tot restul vieții sale profesionale⁷.

În deceniile care au urmat, convertirea lui Meyer de la un membru al mișcării pacifiste mondiale la un luptător dedicat Războiului Rece va fi catalogată de unii drept o trădare

Tânărul Cord Meyer îl vizitează pe Albert Einstein în 1948 pentru a discuta atitudinea URSS față de federalismul mondial.

a valorilor sale liberale inițiale: „A fost acaparat de Războiul Rece”, a spus unul dintre foștii săi prieteni⁸. Meyer însuși a preferat să considere propria convertire ca un parcurs de la idealism la realism. Nu a renunțat niciodată la speranța în pacea mondială și nici la visul său despre un sistem adevărat, democratic, de cooperare internațională. Însă prioritatea lui numărul unu a devenit protejarea Statelor Unite ale Americii și, prin extensie, a restului omenirii, de amenințarea comunismului sovietic. „Nu am ajuns decât treptat și cumva împotriva voinței mele la concluzia că americanii se confruntau cu un adversar formidabil, care era Uniunea Sovietică”, scria el după aproape douăzeci de ani de la intrarea în CIA. „Ceea ce știu acum nu știam la început. A trebuit să o aflu pe propria-mi piele.”⁹

Visuri americane și trădări sovietice

În societatea americană a existat dintotdeauna un filon utopic. Națiunea născută din idealismul Părinților Pelerini, având la bază crezul că toți oamenii se nasc egali, care în toată istoria ei s-a caracterizat drept „lumea nouă” a libertății, a aspirațiilor și a dreptății,

a intrat în război în 1941 nu din considerentul unor câștiguri teritoriale sau economice, ci pentru a susține un vis. SUA erau „pământul celor liberi”. Așa că, atunci când japonezii au bombardat Pearl Harbor, în mintea americanilor ei nu atacaseră doar o națiune, ci libertatea însăși.

În cele două decenii anterioare acelei „zile a infamiei”, politica externă americană fusese dominată de iluzia că Statele Unite își puteau urma visurile de libertate și fericire în izolare, nefiind stingherite de complicațiile venite din exterior. Declanșarea războiului a distrus însă această credință într-o așa măsură, încât de atunci ea nu a mai fost restabilită nici până azi. Chiar și foștii izolaționiști, cum ar fi senatorul republican Arthur Vandenberg, au ajuns la concluzia că libertatea americană nu putea fi cu adevărat asigurată atât timp cât în alte părți ale lumii tirania și injustiția erau lăsate să se extindă. După război, Vandenberg declara că „Pearl Harbor ne-a făcut pe cei mai mulți dintre noi să conchidem că pacea mondială este indivizibilă”¹⁰. Așadar, când SUA au pus mâna pe arme, au făcut-o cu intenția de a duce darul libertății în toate colțurile lumii. Cele patru libertăți ale lui Roosevelt – libertatea de exprimare, libertatea credinței, libertatea de a nu suferi de sărăcie și libertatea de a nu suferi de frică – nu erau doar o simplă mantră: ele vor deveni un manifest consacrat mai întâi prin Carta Atlanticului și ulterior chiar prin Carta ONU.

În 1945, când războiul era deja câștigat și SUA erau entuziasmate de victorie, acest vis utopic părea, cel puțin pentru moment, aproape realizabil. Statele Unite ale Americii se aflau „deasupra lumii” și aveau „cea mai mare influență și cea mai mare putere atinsă vreodată de om”¹¹. Toți inamicii erau învinși și toți aliații erau uniți sub comandă americană, pentru a crea o serie de instituții de nivel mondial al căror scop declarat să fie eradicarea războiului prin promovarea drepturilor civile, a drepturilor omului, a reformei economice și a libertății democratice.

În ultimele zile ale războiului, mulți americani încă mai sperau și credeau că URSS, cu ajutorul noilor instituții internaționale, va îmbrățișa și ea aceste idealuri. Cord Meyer nu era singurul care gândea că este imposibil ca Uniunea Sovietică să nu constate valoarea visului american, cu condiția să fie tratată cu toleranță și înțelegere. Cea mai mare parte a presei era atât de obișnuită să-i laude pe „aliații noștri galanți”, încât nu îi trata cu prea mare blândețe pe diplomații care exprimau îndoieli legate de sovietici¹². Cei mai mulți politicieni, fie ei democrați sau republicani, erau la fel de dornici să le acorde sovieticilor prezumția de nevinovăție. „Nu trebuie să ne temem de Rusia”, le spusese Wendell Willkie americanilor în timpul războiului. „Trebuie să învățăm să conlucrăm cu ea.”¹³ Secretarul de Război Henry Stimson a mers chiar până la a susține necesitatea de a împărtăși secretele nucleare cu sovieticii. În septembrie 1945, el îi scria președintelui Truman: „Lecția cea mai importantă pe care am învățat-o de-a lungul vieții este că singurul mod în care poți să faci un om să fie de încredere este să ai tu încredere în el”¹⁴. Exista o doză de idealism și de naivitate în aceste cuvinte, dar și o urmă de aroganță. Oamenii ca Meyer și Stimson au presupus pur și simplu că alte națiuni trebuiau să-și dorească aceleași lucruri ca SUA și au fost sincer surprinși – și întristați – când s-a dovedit că lucrurile nu stăteau așa.

Din păcate, sovieticii nu au făcut mai nimic pentru a inspira încredere. Când s-a încheiat războiul, își câștigaseră deja reputația că era extrem de dificil de colaborat cu ei. Ministrul lor de Externe, Veaceslav Molotov, era cunoscut printre tovarășii lui sovietici prin porecla „Cur de Piatră”, din pricina tenacității lui de a sta timp de ore întregi la

masa de ședință fără să se clikească; subaltermul său, Andrei Gromiko, avea să fie repede botezat de presa americană „Domnul *Nier*”¹⁵. Oficialii americani din Viena și Berlin au descoperit că era aproape imposibil să ajungă la vreun acord cu omologii lor sovietici și se minunau de capacitatea acestora de a „găsi oricând doresc motivații tehnice care să le justifice încălcarea acordurilor”¹⁶.

Cunoscând bogăția, puterea militară, supremația nucleară și dominația politică ale sovieticilor, era greu pentru SUA să nu pară ciudat de neputincioase în fața unei astfel de intransigențe. De exemplu, după Conferința de la Ialta a celor trei mari puteri Aliate, la Washington se răspândiseră zvonuri că „președintele Roosevelt a cedat în fața lui Stalin în aproape toate chestiunile” – un zvon pe care asistenții săi l-au negat cu înverșunare¹⁷. La Conferința de la Bretton Woods, unde sovieticii au urmat deschis politica de a „subscrie la toate beneficiile și de a se sustrage de la toate îndatoririle și obligațiile”, delegații din toată lumea au fost enervați de modul în care britanicii și americanii au dat mereu înapoi ori de câte ori sovieticii se arătau de neclintit. Unul dintre ei, delegatul belgian Georges Theunis, nu s-a putut abține să nu le strige economiștilor britanici: „E o rușine. Americanii cedează în fața rușilor de fiecare dată. Și voi la fel, voi, britanicii, sunteți la fel de răi. Stați în genunchi în fața lor. Așteptați, numai! O să vedeți cu ce-o să vă alegeți”¹⁸.

Primii oficiali americani care și-au dat seama de natura amenințării sovietice la adresa întregii lumi au fost diplomații de la ambasadele americane din Rusia și din Europa de Est. Conform ambasadorului american în Polonia, Arthur Bliss Lane, sovieticii nu au avut niciodată intenția să-și țină promisiunile făcute la Ialta și Potsdam, și anume de a organiza „alegeri libere și neîngrădite” în țară. Comunicatele lui trimise din Varșovia sunt pline de referințe la „alegeri falsificate”, „activități de tip terorist” și „acțiuni ale sovieticilor îndreptate împotriva libertății de exprimare și a altor libertăți ale individului”¹⁹. Ambasadorul american la Moscova, Averell Harriman, a fost chiar mai direct. „Stalin încalcă acordurile”, l-a avertizat el pe președintele SUA cu ocazia unei deplasări la Washington, în aprilie 1945. A mers chiar până acolo, încât a prezis o nouă „invazie barbară” în Europa²⁰.

Estimările diplomaților din alte țări din Europa de Est au fost cam aceleași. În România, membrii britanici și americani ai Comisiei Aliate de Control erau nemulțumiți că sunt „ținuți izolați într-o manieră care e foarte aproape de o încarcerare”, în vreme ce sovieticii se implicau direct în căderea guvernului român și înlocuirea lui cu niște marionete comuniste²¹. În Bulgaria, diplomații americani s-au plâns că sunt „neputincioși” în a opri teroarea întreținută de sovietici; nu aveau nicio autoritate, li se refuza orice acces direct la informații și trebuiau să stea deoparte în timp ce poliția de stat, sprijinită de sovietici, era folosită ca să „terorizeze și să controleze populația”²². Între timp, ministrul de Externe ceh, Jan Masaryk, a recunoscut în fața omologilor săi americani că era în pragul disperării din cauza felului în care sovieticii îl hărțuiau permanent ca să li se supună: „Poți să stai și în genunchi și tot nu este de ajuns pentru ruși”²³.

Aproape că nu trecea o zi fără să apară noi relatări despre încălcările drepturilor civile și ale omului de către ruși: violarea a milioane de femei germane de către Armata Roșie, jefuirea în masă a proprietăților din estul Europei, formarea unor noi forțe de poliție politică, persecutarea preoților catolici, intimidarea politicienilor de opoziție, executarea foștilor lideri ai Rezistenței, deportarea în masă a civililor – toate aceste

subiecte au fost comentate în repetate rânduri de către oficialii americani îngroziți și prezentate tot mai pe larg de presa americană.

În scurt timp, a devenit evident că oricine susținea libertatea și democrația în Europa de Est devenea o țință. Liderul opoziției din Bulgaria, Nikola Petkov, a fost arestat pe motive inventate și executat. Liderul opoziției poloneze, Stanisław Mikołajczyk, a fugit până la urmă din țară, de teamă să nu-și piardă viața, așa cum a făcut și prim-ministrul Ungariei, Ferenc Nagy, și cel al României, Nicolae Rădescu. Cariera lui Jan Masaryk s-a încheiat brusc în 1948, când a „căzut” în mod misterios de la o fereastră a Ministerului de Externe al Cehiei. Erau genul de evenimente despre care americanii de rând credeau că le-au pus capăt în Europa. Gândul că ele se petreceau din nou era de netolerat.

Însă cea mai supărătoare idee era de departe aceea că influența sovieticilor sau, de fapt, activitățile subversive ale acestora începuseră să destabilizeze înseși SUA. În 1945 a apărut și primul dintr-o serie de scandaluri de spionaj care vor zgudui America de Nord. Când un funcționar la cifru, pe nume Igor Guzenko, a fugit de la ambasada sovietică din Ottawa, a divulgat numele a nu mai puțin de douăzeci de canadieni și trei britanici care spionaseră pentru URSS, mulți dintre ei fiind angajați ai guvernului. Au început curând să circule zvonuri – unele dintre ele dovedindu-se cât se poate de adevărate – despre rețele de spioni sovietici infiltrați în chiar conducerea SUA. În iulie 1948, o fostă agentă sovietică, pe nume Elizabeth Bentley, a compărut în fața Comitetului pentru Activități Antiamericane și a făcut cunoscute public numele a treizeci și două de persoane ca fiind spioni. Printre cei menționați se aflau și persoane din administrația Roosevelt, inclusiv cel care a inițiat Conferința de la Bretton Woods despre noua economie internațională – Harry Dexter White. Curând după aceea, un fost comunist, pe nume Whittaker Chambers, a deconspirat alți câțiva spioni sovietici plasați în poziții înalte – inclusiv pe Alger Hiss, care jucase un rol esențial atât în înființarea ONU, cât și în organizarea înălnirii de la Ialta a celor trei mari puteri. Au urmat și alte scandaluri. În 1950, Julius și Ethel Rosenberg au fost condamnați pentru că furaseră secrete nucleare și le transmisese rușilor. A fost un timp când părea că peste tot existau spioni.

Pentru marea majoritate a americanilor, mai ales pentru cei precum Cord Meyer, care voise întotdeauna să creadă numai lucruri bune despre sovietici, această trădare a fost picătura care a umplut paharul. Așa cum Meyer s-a întrebat după procesul lui Alger Hiss „unde se termină suspiciunile?”²⁴, alții au ajuns să îi facă pe sovietici în toate felurile: „Rușii sunt niște mincinoși și niște escroci colosali”, titra *New York Herald Tribune* pe o pagină întreagă²⁵. Bill Mauldin, ale cărui caricaturi din vremea războiului, apărute în *Stars and Stripes*, simbolizaseră opiniile și gândurile a milioane de soldați americani de rând, a rezumat sentimentul intens de amărăciune. „Mă gândeam că poate ei pur și simplu nu ne înțeleg sentimentele”, îi mărturisea el unui reporter câțiva ani mai târziu. „Dacă ai fost aliatul unora în război, ai sentimente foarte puternice față de ei. Rușii s-au bucurat de o imensă rezervă de bunăvoință în țara noastră. Pe ei însă nu i-a interesat să ne fie prieteni. Nu voiau decât să ne bată măr, în toate felurile în care puteau.”²⁶

Acest sentiment al trădării va rămâne prezent în tot restul secolului și chiar în cel care a urmat. Până și istoricii s-au simțit uneori obligați să-l comenteze. „Niciodată vreo țară nu a furat atâtea secrete politice, diplomatice, științifice și militare de la o alta”, scria un istoric american în 2003. „În termeni de spionaj, a fost similar cu furtul operelor de artă europene comis de naziști. Cu excepția faptului că, în spiritul prietenos și coope- rant al acelor vremuri, noi i-am invitat pe ruși să fure.”²⁷

Reacția americană

Pe măsură ce se desfășurau evenimentele, americanii au fost obligați să înceapă să-și pună și unele întrebări stânjenitoare. Dacă SUA reprezentau cea mai puternică națiune de pe pământ, de ce păreau atât de neputincioase în fața provocărilor sovieticilor? Și, mai important, de ce păreau incapabile să oprească avansul constant al comunismului? În anii imediat următori celui de-al Doilea Război Mondial, multe țări din Europa Centrală și de Est au căzut sub dominația comunistă. Și în China războiul civil a dus, în cele din urmă, la victoria Armatei Roșii a lui Mao Zedong, astfel că la sfârșitul anului 1949 o cincime din populația lumii – în total, peste o jumătate de miliard de oameni – se afla sub conducerea unor guverne comuniste²⁸. La ce foloseau toată puterea și bogăția Statelor Unite ale Americii, dacă nu puteau salva omenirea de ceva ce nu putea fi caracterizat decât ca opresiune și tiranie? Și la ce bun monopolul pe care îl deținea această țară asupra bombei atomice, dacă nu putea folosi amenințarea acelei arme ca să-și atingă țelurile?

Nimic din toate acestea nu se potrivea cu imaginea eroică despre sine dobândită de SUA în urma celui de-al Doilea Război Mondial sau cu ceea ce un politolog al vremii numise „iluzia omnipotenței americane”²⁹. În loc să accepte realitatea dezamăgitoare că până și puterea Statelor Unite avea limite, mulți au preferat să creadă că înșelarea speranțelor și ambițiilor americane fusese provocată de o oarecare incapacitate a guvernului – sau, și mai rău, de o lovitură dată pe la spate. Au început să-și închipuie că diferitele scandaluri cu spioni nu erau decât un simptom a ceva mult mai profund – coruperea din interior a societății americane. Credința aceasta s-a manifestat mai ales în rândul republicanilor, care au folosit situația ca pe o armă cu care să-și învingă rivalii democrați. La alegerile pentru Congres de la sfârșitul anului 1946, republicanii i-au acuzat pe democrați că au permis „infiltrarea” în guvern a „radicalilor susținători ai intereselor străine”, că au ignorat „pericolul iminent al comunismului” și că nu au reușit să elimine comuniștii din rândul sindicatelor. Un candidat republican din statul Indiana a mers până acolo încât a susținut că 70.000 de comuniști cunoscuți erau pe statele de plată ale guvernului – o presupunere absurdă, care va fi repetată de acuzele similare, dar mai grave, ale senatorului Joe McCarthy, făcute patru ani mai târziu³⁰.

Și totuși, această idee a adus Statele Unite față în față cu câteva întrebări dificile. Dacă națiunea a fost cu adevărat împânzită de comuniști, atunci care a fost motivul? Oare să nu fi fost visul american suficient? De ce ar dori un american adevărat să-și trădeze țara de dragul unui stat totalitar care se afla într-o vădită opoziție cu valorile americane?

Astfel de întrebări se refereau la o serie de probleme care preocupaseră societatea americană în anii 1930 și care au reapărut, împreună cu altele noi, odată cu sfârșitul războiului. Cei mai mulți istorici ai Războiului Rece sunt atât de concentrați asupra situației internaționale din perioada postbelică, încât uită să analizeze și ce s-a petrecut în interiorul granițelor SUA. Poate că e adevărat că America „a încălecat lumea ca un colos”, așa cum se exprima un comentator în *Nation*, dar americanii de rând nu se simțeau foarte puternici³¹. De fapt, în 1945 și 1946 societatea americană se afla sub o presiune enormă. Demobilizarea din armată a milioane de bărbați, concedierea masivă a femeilor de la locurile lor de muncă, conversia economiei de război la una pe timp de pace –